
DA LI POSTOJI KOLEKTIVNO SEĆANJE ZLOČINACA? SEĆANJE NA HOLOKAUST U NEMAČKOJ OD 1945. DO DANAS

Anke Hilbrener

U maju 2003. Nikolas Berg je objavio studiju "Der Holocaust und die Westdeutschen Historiker"¹. U svojoj studiji Berg istražuje razloge zbog kojih je Holokaust toliko dugo bio marginalizovan u zapadnonemačkoj historiografiji. Berg tvrdi da je mnogo istoričara Zapadne Nemačke dok su se predano bavili istorijom nacionalsocijalizma, zapostavljalo njegov centralni deo, Holokaust, jer nisu bili voljni da prihvate krivicu brojnih Nemaca, uključujući sebe, svoje očeve, braću, učitelje. Bergova knjiga je zato shvaćena kao uvreda za moralni integritet zapadnonemačkih istoričara koji su posvetili svoje studije Zeitgeschichte (savremenoj istoriji) i sve do sada su smatrani moralnim autoritetom, jer su se profesionalno bavili Vergangenheitsbewältigungom (razumevanjem prošlosti), koji je postao osnovni faktor nemačkog identiteta.

Počevši prikazom Norberta Fraja u "Süddeutsche Zeitung", razvila se vatrena diskusija o knjizi od samog dana objavljivanja.² Nemački feljtoni dobili su novu "debatu istoričara".

¹ Berg, Nicolas. Der Holocaust und die westdeutschen Historiker. Erforschung und Erinnerung. Göttingen 2003. Diskusija je nastala nakon okruglog stola o Kladovo transportu, 19. oktobra 2002, što je ovde dokumentovano. Ona dobro ilustruje moje zaključke i zbog toga je uključena u ovaj rad.

² Frei, Norbert. Mitläufergeschichten? Heute erscheint Nicolas Bergs Studie über die NS-Deutungen deutscher Zeithistoriker. In: Süddeutsche Zeitung, 8.5.2003. Videti diskusiju na forumu na najvažnijoj nemačkoj istorijskoj listi novosti: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/id=415&type=diskussionen>

Rasprave istoričara o Holokaustu, nacionalsocijalizmu i ulozi istoričara u nacionalsocijalizmu, kao i razumevanje prošlosti, bili su tema javne rasprave u Nemačkoj od 1945.³ Historikerstreit ili rasparava o učešću istoričara u nacionalsocijalizmu, koji je blisko povezan sa "Historikertag" (Danom istoričara) u Frankfurtu na Majni 1998, samo su dva primera iz skore prošlosti. Već je naglašena činjenica da je nastanak ovih debata u velikoj meri posledica konflikta generacija, činjenice da je svaki istoričar veoma povezan sa pozicijom na akademiji (fakultetu) i u društvu.⁴ Argumenti o najznačajnijim tačkama nemačke istorije nisu prosto izloženi nakon temeljnog naučnog procesa, već su formirani u sociološkom kontekstu uključenih istoričara.

Berg sada ističe činjenicu da su metodološke inovacije "Zeithistorikera", kao što je "strukturalni pristup" istoriji, posledica socijalnog konteksta istoričara, njihovog iskustva kao pristalica nacionalsocijalizma u njihovim mladim godinama i njihova ukorenjenost u zločinačkom društvu. Njihov način da oslobode krivice individualne zločince bio je da pomere istorijsko interesovanje na "procese" i strukture. Istoričare Jevreje koji nisu tragali za strukturama već za počiniocima, jer su gledali iz pozicije žrtava, marginalizovali su ovi "Zeithistorikeri" van pozicija akademske moći.

Bergovi suparnici tvrde da on ne ceni zasluge "Zeithistorikera". Veoma često zbog najave da će izgubiti saradnju sa tim istim "Zeithistorikerima", kritičari su branili kolege kao istaknute naučnike i sumnjali u Bergov integritet: "Čuvaj se visokomoralnih shvatanja."⁵

³ Sabrow, Martin, Jessen, Ralph, Große Kracht, Klaus (Hg.). *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Große Kontroversen seit 1945.* München 2003.

⁴ Videti Leggewie, Claus. *Mitleid mit den Doktorvätern oder Wissenschaftsgeschichte in Biographien.* In: *Merkur* 53, 5 (1999) S. 433-444.

⁵ Kershaw, Ian. *Beware the moral high ground.* U: *Times literary supplement.* 10.oktobar 2003.

Bergova knjiga i verovatno nenamerno prateća diskusija pravi su primer za studiju o interakciji historiografije i kolektivnog sećanja. Još važeća pozitivistička slika istoričara govori o objektivnosti i jakoj suprotnosti između historiografije i kolektivnog sećanja. Shodno ovoj slici naučni pristup prošlosti će verovatno prikazati relativnost nekog istorijskog događaja ili jedne grupe povezane sa drugom, ne, kao u kolektivnom sećanju, njihovom ekskluzivnost i jedinstvenost. Historiografija se stoga bavi realnošću, dok sećanje proizvodi prilično mistične priče na osnovu učešća pojedinaca ili kolektiva koji se sećaju.

Ali Amos Funkenštajn se ne slaže s tim tvrdeći da se kolektivno sećanje informiše od istorijske svesti i “da se razmišljanje o istoriji reflektuje na osećanja i raspoloženja društva u kome je došlo do razmišljanja”⁶. Podstaknuta Funkenštajnovim shvatanjem želim da istražim Holokaust u nemačkom kolektivnom sećanju, uzimajući u obzir istorijski diskurs. Tokom vremena promenio se stav prema Holokaustu u nemačkom društvu, ali da li postoje i nastavljači? Kako se političke i socijalne potrebe njegovih savremenika upliću u mrežu kolektivnog sećanja? Da li postoji kolektivno sećanje zločinaca?

Budući učesnik na okruglom stolu, ovaj rad ne može da obuhvati sve izvore i fenomene kolektivnog sećanja, niti uključujući niti ne isključujući historiografiju. Više je diskusija nego zaključak. Ali treba da ukaže na probleme postupanja sa nečijom prošlošću, naročito sa sećanjem na Holokaust. Veoma je upečatljivo, ja mislim, da tehnike izbegavanja sećanja na Holokaust, dok dolazi do određenih promena u toku vremena ili drugačijih političkih ili društvenih okolnosti, i dalje ostaju konstantne u odnosu na važna pitanja. Situacija na koju smo naišli neposredno posle poraza Nemačke i posle prestanka Holokaušta ponovo se pojavljuje pod drugim okolnostima u različitim vremenima od 1945. do danas.

⁶ Funkenstein, Amos. *Perceptions of Jewish History*. Berkeley and Los Angeles 1993. str. 8.

Žrtve i počinioci posle "nultog časa"

"Nulti čas" je uobičajeni mit u vezi Nemačke posle II svet-skog rata. Uobičajeno shvatanje među istoričarima i intelektual-cima je da nije bilo "nultog časa", ali se u kolektivnom pamće-nju i dalje odnosi na ponovni početak Nemačke 1945. Za Nem-ce datum 9. maj 1945. nije dan oslobođenja, već dan poraza i bezuslovne predaje. Nulti čas daje obećanje gledanja unapred i nesuočavanje sa prošlošću, iako se prošlost i njene posledice ne mogu poreći. Suočeni sa prošlošću u svakodnevnom životu Nemci su se osetili kao žrtve. Više od 5 miliona Nemaca poginu-lo je u ratu, od toga 500 000 bili su civili. Ostali su bili vojnici i ostavili su porodice bez očeva, braće i sinova. Ostalih 1,5 do 2 miliona POWs⁷ držani su posebno u Sovjetskom Savezu i samo deo njih se vratio. Emotivni gubitak preostalih članova porodi-ce bio je udružen sa gubitkom onih koji su zaradivali hleb u ekonomski teškim vremenima. Sudbina preostalih i većinom ženske populacije bila je u rukama okupacionih snaga sa razli-čitim rezultatima. Masovna silovanja i zlostavljanja bila su če-sta, naročito nad ženama u istočnom delu Nemačke koji je dr-žala Crvena armija. Granica između nasilja i prostitucije iz eko-nomskih i sigurnosnih razloga bila je tanka.⁸

U mnogim gradovima ni prosto sklonište nije bilo dostup-no, razaranja od strane savezničkih vazdušnih snaga bilo je vi-dljivo još dugo vremena. Uskoro je sudbina 'folksdojčera' pridod-data njihovom osećanju sebe kao žrtve. Skoro 12 miliona ljudi nemačke nacionalnosti prognano je iz istočne Evrope, od kojih su mnogi umrli. Ostali su bili izbeglice u uništenoj, razorenoj zemlji kojoj je sve nedostajalo.

Pod ovim okolnostima Nemci su smatrali sebe žrtvama. Stradanja Jevreja su, ako su uopšte spominjana, smatrana ne

⁷ Ratni zarobljenici

⁸ Vidi f.e. Anonyma. Eine Frau in Berlin. Tagebuchaufzeichnungen vom 20. April bis zum 22. Juni 1945. Frankfurt/Main 2003.

većim od njihovih. Pitanje krivice je izbegavano, što se zadržalo još dugo vremena.⁹

Doživljavanje sebe kao žrtve kod Nemaca nije bilo uobičajeno samo u širokim masama, već i u intelektualnim krugovima. Vrlo očigledan primer je knjiga istoričara Fridriha Majnekea "Nemačka katastrofa" izdata 1946.¹⁰ Po Majnekeu nacizam je nešto što se dogodilo Nemcima. Pisao je političke tekstove protiv savezničkog izjednačavanja nacizma i Nemaca, dokazujući nenemački karakter nacizma. Hitler i nacistička elita doneli su "katastrofu" Nemcima, koji su sada patili zbog posledica. Kao posledice su nabrojani: vojni poraz čiji je rezultat gubitak nezavisnosti Nemačke, podela Nemačke i gubitak istočnoevropskih teritorija. Holokaust nije razmatran. Izvršiocima su mala i pokvarena nacistička elita. Njihove prve žrtve su sami Nemci.

Žrtve i počinioci u Istočnoj i Zapadnoj Nemačkoj

Podela Nemačke i dvostruka i neprijateljska državnost dve posleratne Nemačke doprinela je kompleksnosti pitanja sećanja na Holokaust u Nemačkoj, ali da li je tamo zaista bilo "podeljenog sećanja"?¹¹ Naravno da su se obe Nemačke različito sećale nacističke prošlosti, ali sa druge strane možemo pronaći izvesne sličnosti u vezi pitanja krivice, žrtava i počinitelja.

⁹ Margalit, Gilad. *Divided Memory? Expressions of a United German Memory*. In: Michman, Dan (Hg.) *Remembering the Holocaust in Germany, 1945-2000: German Strategies and Jewish responses*. New York u.a. 2002. P. 31-42. P. 32-33.

¹⁰ Meinecke, Friedrich. *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*. Wiesbaden 1946.

¹¹ Herf, Jeffrey. *Divided memory: The Nazi Past in the Two Germanies*. Cambridge, Mass. 1997.

Demokratska Republika Nemačka

DRN je nastavila Nemačku politiku shvatanja sebe kao "prve žrtve" nacionalsocijalizma. U centru zvaničnog kolektivnog pamćenja bili su komunistički borci protiv fašizma. Memorijalna mesta u DRN su uobličena tako da predstavljaju više mesta antifašizma nego Holokausta. Ti antifašistički borci smatrani su za osnivače DRN i mnogi članovi političke elite i sami su bili žrtve nacističkih koncentracionih logora ili su izbegli iz nacističke Nemačke. "Normalni" Nemci koji su živeli u DRN takođe su se smatrali žrtvama, ili bar većina njih: svi Nemci uključeni u rat, uključujući nemačke vojnike, smatrani su žrtvama fašizma i rata i time dolazili u istu kategoriju kao i jevrejske žrtve. Ove kategorije smatrane su za žrtve drugog reda u pogledu prednosti za penzije i socijalnu pomoć, dok je prvo mesto dodeljivano antifašističkim borcima. Ova politika zvaničnog odavanja počasti bila je pokušaj oblikovanja antifašističkog kolektivnog sećanja u cilju da se ozakoni nova socijalistička Nemačka iznikla na ruševinama Hitlerove Nemačke. Takođe je bilo neophodno uključiti obične Nemce, odnositi se prema njima kao žrtvama, da bi se izgradili mostovi između antifašističke partijske oligarhije i običnih Nemaca, većinom nekomunista.

Sa zvaničnim identitetom antifašističke Nemačke elita DRN nije osećala potrebu da razmatra sebe ili druge u svojoj novoj državi kao bivše počiniocce. Počinioci su bili "drugi" Nemci, oni u Saveznoj Republici Nemačkoj.

Ako je u skladu sa marksističkom teorijom, nacionalsocijalizam bio samo ekstremna forma kapitalizma i imperijalizma, onda je sve što je prihvatio Zapad, SRN zajedno sa novim zapadnim partnerima bila zakonski naslednik nacističke Nemačke. DRN je ukazala na to da se ista elita sada transformisala iz nacističke u demokratsku u novoj Zapadnoj Nemačkoj, kako bi dokazala da je odgovarajuća i time pokazala da je SRN zapravo zemlja zločinaca, krivaca iz nacionalsocijalizma, onih koji su vršili represiju nad Nemcima, doveli do rata i na kraju do Holokausta. Zajedno sa nacistima iz SRN i njihovi zapadni partneri su

postali meta DRN propagande. Takođe su obnovili nemačko vero-
vanje nasledeno iz vremena Trećeg rajha, da su oni zlostavlja-
ni od strane zapadnih saveznika.¹²

Savezna Republika Nemačka

U Zapadnoj Nemačkoj se mit o “nultom času” veoma dugo održao. Zvanična politika DRN bila je u pravu što se tiče ukazi-
vanja na činjenicu da se bivši nacisti nalaze na uticajnim pozi-
cijama u novoj demokratskoj Nemačkoj, ali su političari i dru-
štvo u SRN želeli da gledaju napred. U procesu ponovne izgrad-
nje zemlje smatrali su da im je potrebna stara elita i da im pre-
dugo bavljenje pitanjima krivice neće pomoći.

Establišment u SRN je nastavio da ističe patnje Nemaca to-
kom i posle rata. Nemci su ostali žrtve i ovo shvatanje je bilo po-
sledica antikomunističkog kursa za integraciju Nemačke ka Za-
padu. Pomogao im je i Hladni rat, jer su zapadni saveznici osla-
bili svoju politiku “Ent-Nazifizierung” – denacifikacije, jer im je
bio potreban odani saveznik u Zapadnoj Nemačkoj. Komunisti
su identifikovani kao novi krivci. Sovjetski Savez i novi komuni-
stički režimi u istočnoj Evropi smatrani su odgovornim za ne-
mačke patnje, naročito nakon rata. Oni su bili umešani u nere-
šeno pitanje ratnih zarobljenika, proterivanje Nemaca iz istočne
Evrope, vojnici Crvene armije silovali su nemačke žene i opljač-
kali nemačke gradove i na kraju, iako nije najmanje važno, ko-
munisti su bili odgovorni za razdvajanje Nemačke. Kao i zvanič-
no kolektivno sećanje u DRN, tako je i establišment u SRN ob-
novio stari nacistički stereotip koji je važio tokom vremena Tre-
ćeg rajha: antiboljševizam.

Politička elita u SRN je odlučno odbacila svaku ideju o
“kolektivnoj nemačkoj krivici” za ubijanje Jevreja. Interesantno

¹² Margalit, *Divided Memory?* Str. 33-36.

je napomenuti da su Nemci uvek poricali ideju “kolektivne krivice”, iako, kako je Helmut Dubiel pokazao, niko nikada nije izrekao ovu optužbu. Dubiel zaključuje da je ova vrsta “projekcije” vid nesvesnog priznavanja krivice dok se ona istovremeno negira.¹³

Za Holokaust se nije smatralo da su ga počinili Nemci, već su to bili “zločini učinjeni u ime nemačkog naroda”, kako je to formulisao Konrad Adenauer.¹⁴ Na pitanje ko je počinio te zločine u ime nemačkog naroda nikad nije odgovoreno. Krivcima je smatrana elita nacističke Nemačke, ali sa veoma suženim shvatanjem termina elite, odnosno SS odredi i Hitler lično. To je bio samo uzak krug ljudi oko Hitlera, i oni su osuđeni na sudenjima, koji su u veoma apstraktnom smislu bili krivi za masovna ubistva u kojima su u stvari učestvovala hiljade počinilaca. Nacistička elita je doživljavana kao potpuno odvojena od nemačke nacije u celini.

U kolektivnom sećanju DRN i SRN, iako su prethodno samo najpovršnije prikazane, postoje izrazite sličnosti. U obe nemačke države zvanična politika sećanja u vezi pitanja istorijske krivice je na neki način bila nastavak situacije nakon “nultog časa”. Obe nemačke države su doživljavale svoje nemačke stanovnike kao žrtve rata i nacionalsocijalizma. Jevreji ili Holokaust jedva da su ikad spominjani. Ako se o tim “neizrecivim zločinima” ikad i govorilo, ostavljani su apstraktnim i nekonkretnim. U obe države stereotipi neprijatelja Trećeg rajha su transformisani u novu istorijsku svest: antiboljševizam u SRN i protivzapadni stav u DRN. Uvek su “drugi” bili krivi. Prebacivanje krivice na “druge” korišćeno je da se stabilizuje i ozvaniči sopstvena država u suprotnosti sa drugom nemačkom državom.

¹³ Dubiel, Helmut. Niemand ist frei von der Geschichte. Die nationalsozialistische Herrschaft in den Debatten des Deutschen Bundestages. München 1999. Str. 71.

¹⁴ Quoted after: Margalit, Divided Memory? Str. 37.

Novi uticaj na kolektivno pamćenje: od 1960. do 1989.

U Zapadnoj Nemačkoj 1960. godine menjao se javni diskurs zbog smene generacija. Akademska elita koja je dospela do stolica istoričara do 1960. bila je rođena 1930. i time nisu bili savremenici već su živeli u Trećem rajhu kao deca. U istorijskoj nauci i odatle i u javnosti postalo je moguće postaviti pitanje nacističke prošlosti kao i Holokausta nakon dugog perioda tišine. Dolaskom novih generacija stav o nemačkoj prošlosti se promenio. Sve više Nemaca je prihvatilo opštu nemačku krivicu za nacističke zločine. Ali ovo osećanje odgovornosti je ostalo apstraktno. Ovde se zapažanje Nikolasa Berga uklapa u sliku. Istoriografija se bavila istorijom Trećeg rajha, ali je sam Holokaust nekako ostao u pozadini.

Počevši od ranih 1960. zapadnonemačka istoriografija se bavila nacionalsocijalizmom u naučnom, ne moralističkom smislu. Oni su probali da objasne zašto su se ti neizrecivi zločini dogodili, ali nisu opisivali kako su se dogodili. Holokaust je uvek bio prisutan u delima istaknutih "Zeithistorikera", kao što je Martin Broszat ili Hans Mommsen, ali je bio prisutan svojim odsustvom. Prema njemu se odnosilo kao prema referentnoj tački ali nije postao glavna tema istraživanja. Samim tim, "neizrecivi zločini" ostali su apstraktni u nauci, kao i u široj javnosti.¹⁵ 1960. bile su vreme kada su se Nemci, naročito mladi ljudi, okrenuli protiv trajanja ličnosti iz vremena Trećeg rajha. Protestovali su protiv politike "gledanja napred" i zahtevali da se ponovo obradi prošlost. Ali većinu onih koji su se bunili protiv starije generacije ostavili su sopstveni roditelji i okrenuli se apstraktnoj "nemačkoj krivici". Osim toga, Holokaust 1960. nije bio u centralnom fokusu javne diskusije o nacističkoj prošlosti.

¹⁵ Videti brilijantnu analizu: Lorenz, Chris. Border-crossings: Some Reflections on the Role of German Historians in Recent Public Debates on Nazi History. U: Michman, Rembering. Str. 59-94. Str. 71-76.

U ovakvom socijalnom kontekstu, "Zeithistorikeri" su se posvetili pitanjima strukture nacističke države. Dok su se intencionalisti i dalje bavili namerama male nacističke elite, funkcionalisti su istraživali strukture Trećeg rajha koje su dovele do "neizrecivih zločina". Strukture koje su dovele do Holokausta pojedinca su oslobodile krivice, jer su se zločini dogodili zbog "kumulativne radikalizacije" dvojne strukture (države i partije) u nacionalsocijalističkoj državi. Pod ovim okolnostima krivica pojedinca postala je "beznačajan deo krivice", kao što je Martin Broszat kasnije tvrdio: "Potreba za istorijskim predstavljanjem veličine i osobenosti užasnih događaja uništavanja Jevreja, što se može porediti sa njihovim dijaboličnim uzrocima, došla je u konflikt sa [...] istorijskim tretiranjem koje demonstrira stvarnu veličinu ovih zločina, a činilo ga je mnoštvo često veoma malih elemenata i često zanemarljivih delova krivice".¹⁶

Ovaj citat je preuzet iz korespondencije između Martina Broszata i Saula Fridenlandera, objavljene u "Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte" 1988. Broszatovo mišljenje o istorijskim metodama pogodnim za historiografiju nacionalsocijalizma je veoma citirano, naročito u Bergovoj debati. Iako je napisan 20 godina kasnije, ovaj izvor mnogo govori o sopstvenoj percepciji inovativnog Zeithistorikera, koji je obnovio ovu disciplinu 1960. i od tada dominirao u shvatanjima nemačke prošlosti.

U istom kontekstu Broszat tvrdi da historiografija o nacionalsocijalizmu ne treba da se zasniva na perspektivi koju daje Holokaust, koji simboliše šifra "Aušvic": "Nemački istoričar će svakako prihvatiti da Aušvic - zbog svog jedinstvenog značaja - ima funkciju u retrospekciji kao centralni događaj nacističkog perioda. Ipak, kao naučnik i obrazovan čovek, ne može da prihvati da se Aušvic pretvori u centralnu tačku, osnovu na koju se oslanja ceo kompleks činjenica o istorijskim događajima nacističkog perioda. On ne može jednostavno da prihvati da se ceo ovaj istorijski kompleks pomeri u senku Aušvica - da se Aušvic

¹⁶ Broszat, Martin an Saul Friedlander, München, 26.10.1987. U: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 36 (1988). Str. 348-353. Str. 352.

čak pretvori u precizan štap za merenje istorijske percepcije ovog perioda.”¹⁷

Gledajući unazad na tradiciju “sećanja na Holokaust u Nemačkoj”, očigledno je da Broszat, koji je preokrenuo nemački način razmišljanja o sopstvenoj nacističkoj istoriji, i koji je između ostalog započeo sa kritičkom istorijskom svesnošću, smatra Aušvic suprotnim “nenacionalsocijalističkoj nemačkoj tradiciji” koja je “postala plen nacionalsocijalizma”. On dalje nastavlja da u izvesnom stepenu relativizuje jevrejske i nemačke žrtve, što je bilo prisutno u svim pokušajima da se ne “seća na Holokaust u Nemačkoj”.

Broszat, takođe interesantno, razlikuje pitanje Aušvica kao centralnog događaja kako ga on shvata kao “naučnik i obrazovan čovek” i kolektivnog sećanja: “Aušvic se sa pravom ponovo i ponovo smatra centralnim događajem nacističkog perioda – i to ne samo kod Jevreja. Posledično, Aušvic igra centralnu ulogu u zapadnonemačkoj istorijskoj obradi nacističkog perioda – u školskim knjigama, na primer – kao što može da se vidi.”¹⁸

Tačno je da je 1980. Holokaust već postao tema javnih rasprava. Ali to dugo nije bio. Počevši sa političkim promenama u kasnim šezdesetim godinama, kada su socijaldemokrate došle na vlast, politička kultura, kao i zvanično kolektivno sećanje, pretrpeli su neke promene. Vili Brant, za koga je poznato da je bio aktivni protivnik nacista i koji je živeo u izgnanstvu tokom rata, postao je prvi socijaldemokratski kancelar u SRN. 1970. molio je žrtve Varšavskog geta za oprostaj u svom čuvenom klečanju u Varšavi. 1977. njegov naslednik Helmut Šmit posetio je Aušvic kao prvi kancelar SRN. Međutim, najveći uticaj imali su masovni mediji. Emitovanjem tv-serije “Holokaust” 1979, ne samo pojam “Holokaust”, već i sama tema, postali su deo popularne kulture.

¹⁷ Ibidem. Str. 353

¹⁸ Ibidem. Str. 352

U januaru 1979. američka tv-serija je emitovana u Nemačkoj posle burne diskusije u medijima o vrednosti i problemima "komercijalizovane" i izmišljene predstave genocida nad evropskim Jevrejima od strane medija. Diskusija je počela u SAD i nastavila se u Zapadnoj Nemačkoj, ali je iznenađan uspeh serije promenio shvatanja. Dok je, na primer, časopis "Der Spiegel" u početku bio izuzetno kritičan, dve nedelje nakon emitovanja tvrdio je na naslovnoj strani: "Holokaust – ubijanje Jevreja je ganulo Nemce"¹⁹. Tv-serija je izgleda stvarno uticala na nemačko sećanje na Holokaust. Između 43 % i 38 % nemačkih domaćinstava gledalo je seriju "Holokaust", a dve trećine njih bilo je "duboko potreseno". Mnogi koji su je gledali kasnije su tvrdili da se njihovo znanje o Holokaustu znatno povećalo. Naročito mladi i manje obrazovani gledaoci govorili su da nisu znali mnogo o Holokaustu pre nego što je serija emitovana.²⁰ Od tada je javna svest o Holokaustu dobijala na važnosti.

Sećanje na Holokaust posle ponovnog ujedinjenja Nemačke

Od 1980. smanjio se javni tabu o diskutovanju o Holokaustu. Ali posle 1990, sećanje na Holokaust je dobilo novi kvalitet. Ponovno ujedinjenje Nemačke dovelo je do sumnje kod nekih bivših saveznika da će se nova Nemačka razviti bez svesti o užasnoj nemačkoj istoriji u dvadesetom veku. Bilo je određenih indikacija da potkrepe ove sumnje, na primer skandal vezan uz ime Martina Valsera. Govor čuvenog nemačkog autora Martina Valsera na dodeli Nagrade za mir Nemačkog udruženja izdavača 1998, bio je samo nevoljan delić sećanja na nemačku krivi-

¹⁹ Der Spiegel, 29.1.1979.

²⁰ Wilke, Jürgen. Die Fernsehserie "Holocaust" als Medienereignis <http://www.zeitgeschichte-online.de/md=FSHolocaust-Wilke> 1.04.2004.

cu. Valser je zahtevao da se završi "stalno isticanje naših mana". Iako nikada nije bilo "stalnog isticanja", neki istaknuti Nemci su uzeli njegovu stranu. Ignac Bubis, šef "Zentralrat der Juden in Deutschland" u to vreme, je bio šokiran i dao je javni odgovor, što je kasnije nazvano "Valser-Bubis debata".²¹

Ako pogledamo istoriju sećanja na Holokaust u Nemačkoj videćemo da Valserovo odbijanje da se aktivno seća nemačke krivice nije bio pojedinačan skandal koji daje novi kvalitet istorijskom zaboravu, već dokazuje i kontinuitet nemačkog Vergangenheitsbewältigung.

Verovatno je zbog skandalizujuće snage Valserov govor imao toliku težinu 1990, kada je svest o "nemačkoj krivici" i "Holokaustu" bila veća nego ikad u nemačkoj posleratnoj istoriji. Ujedinjenje je završilo "nemačku katastrofu" i uticalo na javnu nemačku debatu o posledicama nacionalsocijalizma. Nemci više nisu morali da se osećaju kao žrtve sopstvene istorije i mogli su da se koncentrišu na druge žrtve. Posle nestanka "nemačke katastrofe" preostala je samo "jevrejska katastrofa". Nemačko suočavanje sa nacističkim nasleđem stalno se povećavalo, što se vidi po mnogim debatama devedesetih, kao što su Goldhagen i Wehrmacht-debata, da navedemo samo dve.²²

Knjiga Daniela Noa Goldhagena "Hitlerovi voljni egzekutori. Obični Nemci i Holokaust"²³ efikasno je istakla, ne poričući njen naučni kvalitet, novo pitanje u nemačkom društvu: Ko je počinio one "neizrecive zločine"?

O istom pitanju je diskutovano u debati Vermaht. Počela je izložbom "Hamburger Institut für Sozialforschung" – dokumenta o zločinima nemačkih vojnika Vermahta protiv civila i Jevreja u Istočnoj Evropi. Ova izložba "Vernichtungskrieg. Die Verbrechen der Wehrmacht in Osteuropa 1941-1944" stavila je

²¹ Videti: Schirmacher, Frank. Die Walser-Bubis Debatte. Eine Dokumentation. Frankfurt/Main 2000.

²² Videti: Lorenz, Border-crossings. Str. 76-81.

²³ Goldhagen, Daniel Noah. Hitler's willing executioners. Ordinary Germans and the Holocaust. New York 1996.

tačku na mit nemačkog posleratnog društva; mit o “čistom Vermahtu”. Sve do tada bilo je uvreženo mišljenje da su ratne zločine i masovna ubistva civila počinili uglavnom SD i SS odredi dok je nemački Vermaht bio uključen u “normalna” ratna dejstva u istočnoj Evropi. Izložba je, prikazujući fotografije i pisma vojnika, pokazala da su počinio uglavnom bili “obični” nemački vojnici koji su bili na mestu zločina u vreme zločina.²⁴

Interesantno je napomenuti da su ove debate inicirane van krugova nemačke istorijske profesije i da je bilo nekoliko pokušaja u okviru profesije da se diskredituju. Koristeći argumente o nepravilnoj primeni naučnih disciplina, nalazeći da su izvori netačni i dokazujući da je, na primer, neka fotografija sa izložbe “Vermaht” pogrešno interpretirana, stariji nemački istoričari pokušali su da ubede javnost da je dati odgovor na pitanje “Ko je počinio neizrecive zločine?” potpuno pogrešan.

Ipak, ove debate su raširile istorijsku svest o Holokaustu i nemačkoj krivici na širu publiku, a u okviru istorijske profesije u Nemačkoj istaklo se nekoliko naučnika mlade generacije koji su se bavili ovim pitanjima na visokom nivou.²⁵

I pored naizgled uspešne priče o potvrdi dobrih rezultata što se tiče javnog sećanja na Holokaust u Nemačkoj posle ujedinjenja, treba imati na umu da je uprkos demokratizaciji i liberalizaciji nemačkog društva posle rata trebalo skoro 50 godina (dve generacije) pre nego što je društvo bilo sposobno da se suoči sa nemačkom krivicom. “Vergangenheitsbewältigung” u drugim povređenim i “krivim” društvima, kao što je postsovjetsko ili iz bivše Jugoslavije, ne treba da se sudi bez uzimanja ovoga u obzir.

Što se tiče nastavljanja “sećanja na Holokaust u Nemačkoj” postoji interesantan fenomen koji treba imati u vidu. Među školskom decom i naročito među onima višeg obrazovanja zna-

²⁴ Videti: Heer, Hannes (Hg.) *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmach 1941-1944*. Hamburg 1995.

²⁵ Videti: f.e. Pohl, Dieter. *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit*. Darmstadt 2003.

nje o Holokaustu i istoriji nacističke Nemačke postalo je veoma visoko u Nemačkoj poslednjih godina. Ali ova istorijska svest o krivici i dalje ostaje apstraktna. Ispitivanje javnog mnjenja iz juna 2002. pokazalo je da iako Nemci znaju mnogo o Holokaustu i nacionalsocijalizmu, skoro niko ne povezuje ovo znanje sa ličnom krivicom svojih roditelja ili roditeljevih roditelja. U grupi sa najvišim obrazovanjem 56 % je ubeđeno da su njihovi roditelji ili dede bili protivnici nacionalsocijalizma i svega 1% veruje da su članovi njihovih porodica učestvovali u "neizrecivim zločinima". Nasuprot tome, 26 % intervjuisanih bilo je ubeđeno da su njihovi roditelji i dede "pomagali Jevrejima". Današnji unuci ponovo doživljavaju svoje dedove kao žrtve. 71% misli da su "mnogo propatili tokom rata".²⁶

Na osnovu ove ankete, skoro 60 godina nakon Holokausta još ne postoji osećanje bilo kakve "lične" krivice. Dok je nemačko društvo spremno da prihvati opštu odgovornost za "Holokaust" i dalje se izbegava osećanje krivice u neposrednom smislu. Umesto toga, Nemci koji su živeli tokom rata i Holokausta i dalje se doživljavaju kao žrtve rata, a samim tim i nacionalsocijalizma.

Paradigma "sećanja na Holokaust u Nemačkoj" je neprijatno prisutna. Doživljavanje sebe kao žrtve, kriveći "druge" izniklo je iz "nultog časa" i ostaje nepromenjeno do danas.

Ovo razmatranje dovodi do zaključka da je možda nemoguće za grupu da se suoči sa sopstvenom krivicom. Izgleda da ne postoji kolektivno sećanje krivaca. S druge strane, nemački primer pokazuje koliko su blisko povezani modernizacija društva i uspostavljanje novih vrednosti sa otvorenom i poštenom istorijskom svešću bez izbegavanja mračnih poglavlja istorije. Zbog toga nam je, iako deluje nemoguće, potrebno kolektivno sećanje zločinaca.

²⁶ Videti: Welzer, Harald, Moller, Sabine und Tschuggnall, Karoline. „Opa war kein Nazi“. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis. Frankfurt/Main 2002. Str. 246-248.